

Проф. др ЗОРАН ЛАКИЋ

КОНТРОВЕРЗЕ О ГОЛООТОЧКОМ ВРЕМЕНУ

Дозволите ми прво да вас поздравим у име Одбора ЦАНУ за голооточно вријеме, који је истовремено и Припремни одбор за организацију и рад овог Округлог стола. По процедури треба да изаберемо предсједништво и усвојимо пословник о раду. Молим да прихватите наше предлоге: за радно предсједништво предлажемо академика Миомира Савићевића, др Драгана Вукчевића и проф. др Зорана Лакића, члана ЦАНУ. Пословник је пред вама и надам се да ћете га усвојити у интегралном тексту.

Захваљујем свима вама што сте се одазвали нашем позиву и изразили спремност да допринесете разматрању питања методолошко-научног карактера - везаних за израду идејног пројекта ове сложене и врло суптилне теме.

Користим прилику да вас информишем да је Одбор за голооточно вријеме одржао укупно пет сједница. На њима је оцијењена потреба да се организује једна оваква научна трибина, одавно популарно названа - округли сто. Предсједништво ЦАНУ је позитивно оцијенило и прихватило нашу иницијативу. И ево смо, сви заједно, спремни да кренемо на посао.

На посљедњој сједници Одбора, коју смо одржали у проширеном саставу, утврдили смо списак учесника овог округлог стола, руководећи се принципом досадашњег емпиријског и теоријског рада позваних. И, наравно, исказаним искуством у рјешавању најсложенијих методолошких питања научноистраживачког рада. Сматрали смо такође да ће разум, а не емоције, бити од користи у рјешавању назначеног научног питања. Имам у виду једну мисао познатог филозофа (Шопенхауер), која гласи: *Оно што је човјеку разум, то је човјечанство историја*. Један други - хронолошки нама ближи филозоф (Вебер)

опет, изрекао је увијек важећу истину: *Сви који желе да иђу историју - морају њој страни да оставе емоције*. Ово правило важи за све периоде историје, поготово за савремену историју. А наша тема расправе је најделикатнија савремена историја. Наравно, није лако остварити апсолутну објективност, поготово учесницима у процесу - без обзира на којој су се страни налазили. Али се мора учинити настојање и напор и у том смислу.

Руководећи се овим начелом, закључили смо да у раду округлог стола учествују сви чланови Одбора, чланови ЦАНУ који изразе такво расположење - посебно они из Одјељења друштвених наука и Одјељења умјетности - и, најзад, провјерени и научно афирмисани стручњаци - по позиву на личност. Тако смо дошли до имена која се налазе на јединственом списку, који вам је достављен уз позив. Списак је могао бити и шири и ужи. Али он је остао онакав какав је договорен на Одбору.

Научни задатак Одбора је иначе био дефинисан приликом његовог оснивања марта 1994. године, а то је - да се студиозно изанализира и реално оцијени научна потреба рада на идејном пројекту. Тај задатак је подразумијевао потребу за израдом основа пројекта о проучавању голооточког времена који би у каснијем поступку разрадили специјализовани научни институти или друга научна тијела - кроз компаративна и интердисциплинарна истраживања. Дакле, рјешавање овог научног задатка долази у некој другој, трећој, у сваком случају - завршној фази пројекта.

На самом старту испољена је дилема да ли да се под лупу ставе само голооточке репресије, или да се Одбор бави репресалијама уопште, које су тако снажно присутне кроз све периоде историјског развитка. И даље - да ли да се научни проблем Голог отока изучава парцијално, или цјеловито, без обзира на неспорну чињеницу да су процентуално највећи страдалници били Црногорци, а последице њих Срби, па сви остали. Најзад, помињано је да је голооточко вријеме *par excellence*, међународни феномен, да је све то узроковано на раскрсници Истока и Запада, да оба цивилизацијска круга имају своје значење и своје мјесто у овом сукобу. Још је Свети Сава запазио да смо Исток на Запад и Запад на Истоку, јер смо кућу изградили на сред пута и да трпимо посљедице тога чина. Историја на овим просторима споро корача. Много се касни за Европом у којој смо већ одавно. Француз Сомијер нам је 1810. године, у много чему открио данашњу Црну Гору. А то је скоро у исто вријеме урадио и Рус Владимир Броневски у својој књизи *Зайиси о Црној Гори и Боки*, која је тек ових дана објављена код нас.

У току рада Одбора дошли смо до закључка, који смо вам саопштили уз позив за ову научну трибину. Уочили смо четири врло битна

тематска блока ове јединствене цјелине. Означићу их баш онако **како** смо то учинили уз позив за ову научну трибину.

Први тематски блок - *Глобално историјски аспекти глобооточког времена* елаборираће у свом саопштењу мр Радоица Лубурић.

Доцент др Драган Вукчевић ће настојати да осветли *Филозофски аспекти истине о Голом ошoku*.

Академик проф. др Миомир-Мито Савићевић, у свом уводном излагању, начеће трећи тематски блок, који смо насловили као *Медицинско-психолошки аспекти глобалног ишћања*.

Најзад, као четврту тематску цјелину предвидјели смо саопштење академика проф. др Милосава Бабовића на тему *Голи ошok у нашој литератури*.

У сваком случају смо се сагласили да је идејни пројекат наш основни задатак. Када он буде завршен, и наш задатак ће бити завршен. Завршетак нашег посла ће означити почетак темељног научноистраживачког рада по методологији коју будемо предложили. Ко ће тај дио посла урадити - ствар је накнадних планова ове или неке друге научне установе, Историјског института, на примјер.

Сматрали смо да ову научну трибину можемо завршити за један дан. Да бисмо рационалисали добро са временом, понуђене су вам тезе излагања (свих) позваних учесника.

Иако смо рачунали само са излагањима позваних, бићемо спремни да саслушамо запажања и оних који нијесу на списку позваних. Наравно, уколико и за њих будемо имали довољно времена. То би се десило сасвим на крају скупа. Уколико до тога не дође, због временског ограничења, молимо за извињење. Свака јавно саопштена мисао свакако ће доспјети до оних који буду, у даљем научном поступку, разрађивали усвојени идејни пројект, а поготово до оних који буду дугорочно радили на овом сложеном научном задатку. Може то бити и неко од њих самих.

А сада ми дозволите да покушам апострофирати макар нека питања глобалног научног проблема. Дуго је то била табу тема. Више није. ЦАНУ припада част да је организовала јавну и озбиљну расправу. Незванично се већ изричу оцјене да је то подвиг.

То заиста јесте преломно вријеме и са становишта општег и са становишта посебног, у смислу: колико је Југославија фракција у комунистичком свијету и колико су информбировци фракција у КПЈ. О жестини сукоба говоре и Титове ријечи изговорене 1949. године, дакле, на самом почетку сукоба, које се већ обилато цитирају у литератури: све их уништите; натјерајте их да једу једни друге. А у рату 1941-1945. године, поводом оснивања IV и V црногорске пролетерске бригаде, Тито је рекао да сви четници нису наши непријатељи. То је било у вријеме када су били отворени сви фронтови између партизана и четника.

Сукоб 1948. године је цјеловита тема. Расправљана је, ипак, парцијално. За Канта су везане сљедеће ријечи: *Полиитика не може да учини нијих један корак а да се њије њога не њоклони моралу*. На Голом отоку је, у ствари, први на удару био морал. Њега су газили једноставно сви. Како то да један на другом ударе дојучерашњи ратни другови; ратно пријатељство је увијек и свуда било и јесте на високој цијени. Да ли се жестока борба дојучерашњих пријатеља водила за пуну истину или за апсолутну власт.

Када је ријеч о друштвено или политичко-историјском блоку, морамо констатовати да су наша основна знања заснована на мемоаристици. Она је субјективна; а наука то не трпи. Општа слика се стиче на основу ове литературе. А потпуна истина је у документацији. Иако одавно имамо расположење да се архивска грађа користи за научне сврхе, ипак се дозира на кашичицу. У скупштинској дебати Црногорског парламента чули смо податак - да су и страдалници са Голог отока били против коришћења ове грађе - за сада. Мало чудно. Да ли је ријеч о деликатности грађе, коју, на примјер, нова власт у Хрватској и Словенији овако објашњава: Можемо вам дати податке о понашању људи (1991-1995), али вам не препоручујемо да то чините - због могућности стресова. Дакле, ипак историјска дистанца има *raison d'être*. Мемоаристика подлијеже једној методологији а литература писана на документацији сасвим другој. Отуда су и наша очекивања, да након поднесених саопштења и саслушаних дискусија, чујемо и такве методолошке иновације.

И даље, још нијесмо утврдили ко су људи Голог отока са становишта социјалног, образовног, па и политичког. Ко су људи из Петрове рупе? Голи оток се квалификује највећом срамотом у нашој историји - због тортуре којој су били изложени логораши. Било је доста жртава, али како доћи до укупног броја, до начина на који су људи уморени, до мјеста гдје су сахрањени. Зашто се жртве нијесу побуниле; њихов отпор класном противнику у ранијем периоду био је задивљујући: увијек су посљедњи метак чували за себе. Како је долазило до ревидирања ставова логораша. И колико су били свјесни свога чина. Колико су у то вјеровали целати, а колико жртве.

То су само нека питања која захтијевају сасвим нови методолошки поступак у њиховом изучавању, ако се жели пуна истина.

Наш други тематски блок је психо-медицински. До сада најмање проучаван. А има разлога да се сматра и најзначајнијим. Превaziђено је гледање да је човјек само *homo-politicus*. Он је много више биолошко или чак психобиолошко биће. Шта се десило у психи човјека - да прекрши стандардно моралне норме. Теоријско је питање да ли је степен човјекове агресивности посљедица његове биолошке датости, или су га на то наморале прилике у којима се развијао, односно у којима се налазио. Наука сматра да се социјална зрелост постиже тек после

22. године живота. Колико је у том смислу било незрелих голооточана. (Један мој колега је најавио саопштења о покошеној младости на Голлом отоку.)

Отац психоанализе је одавно записао да је човјек у великој мјери склон агресиви, да понизи човјека, да му учини бол, да га убије. Ријеч је, дакле, о свирепој агресиви у смислу *Homo homini lupus est*. Одавно је речено, опет, да нема те мржње која може надјачати љубав. Голи оток је за све вријеме постојања најмање био острво љубави.

Филозофско-правни аспект голооточке драме најслабије је осветљен. А можда ту лежи кључ односа и понашања. О чему су, тако да кажем, "филозофирали" ревидирци, на примјер. Да ли су размишљали о односу научне теорије и праксе коју су доживљавали. Да ли су уочавали раскорак, или им се учинило да је ријеч о грешкама. Да ли су били на суду и како им је казна одмјерена. Како су је примали. Како се у судници реаговало на такве одлуке. Да ли има раскорака између свега тога и каснијег понашања. Ова питања су видљива голим оком, али шта се крије у њиховој дубини. Филозофија историје може да докучи пуну истину.

Најзад, четврти тематски блок. Књижевницима припада заслуга да су први начели ову тему. Књижевност је и овога пута ишла испред историје као науке. То је могла учинити и по основу схватања умјетничке истине, коју је поставио још Аристотел, а које је и данас један од најмистичнијих и најкомпликованијих теоријских проблема. У сваком случају, умјетничка истина је могла бити брана која штити свога аутора у вријеме ускраћених стваралачких слобода. На такву брану, међутим, нису могли рачунати борци за - научну истину.

Књижевници су приказали сложени спектар најразличитијих нијанси у психологији људског бића. Подстакли су људско у човјеку да се одупре оном нељудском. Нудили су Гетеов модел: Племенит нека је човјек. Зашто нема хероја Голлом отока. Зашто њихове патње или јунаштва нема у народној свијести. Зашто то вријеме народна пјесма види ипак једнострано. А у свим другим приликама је слојевито. Око двадесет хиљада народних пјесама дочарало је рат 1941-1945. у свим његовим димензијама. Неко је голооточане видио, у метафоричном изразу, као мраве испод силног камена који их је гушио; не сналазе се када су се искобелјали испод тог терета и када су се нашли на сунцу, па опет траже једну такву мору. Да ли је то слобода без слободе.

Ето то су размишљања која сам изложио (на самом почетку рада округлог стола. Референти и дискусија ће поћи још даље - у то смо сигурни).

Једно је сасвим извјесно: на Голлом отоку престаје борба за Тита и Стаљина, па чак и борба између снага репресије и отпора. Та идејна борба се трансформише у борбу да човјек буде оно што му припада. Тако ова борба постаје само дио свеопште борбе која је вођена и при-

је Голог отока - у затворима и казаматима, коју су водили и старац Вујадин и Мали Радојица, и сви они на колац набијени.

Отворено је, дакле, пуно питања за расправу. Многа од њих нијесу методолошки осмишљена. Што их у расправи будемо више методолошки осмишљавали - то ћемо потпуније одсликати ово заиста сложено вријеме и сасвим одговорити научном задатку. Знамо да је тешко писати док су цареви живи, како Тацит каже, али богами и док мржња царује. Исто тако знамо да је лакше писати о злу - него подносити зло. Најзад, такође знамо да никада једна генерација историчара није могла да напише и није написала објективну историју свога доба. Нећемо моћи ни ми то урадити са темом коју расправљамо, јер је Голи оток наше доба. Оставићемо доста простора за научна истраживања и долазећој генерацији. Таквим приступом овој теми учинићемо да наша расправа буде објективнија и свестранија.